

იმანუელ კანტი

(1724-1804)

შესავალი

იმანუელ კანტი თანამედროვე ფილოსოფიაში ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფიგურაა. მეტიც, კანტით იწყება თანამედროვე ფილოსოფია და თანამედროვე აზროვნება. მისმა მთავარმა ნაშრომმა სახელწოდებით „წმინდა გონების კრიტიკა“ (1781) მთლიანად შეცვალა ენა, რომელზედაც მოაზროვნეები საუბრობენ ადამიანის, სამყაროსა და ღმერთის შესახებ. კანტის გავლენა მოიცავდა და მოიცავს ფილოსოფიის თითქმის ყველა სფეროს: მეტაფიზიკას, შემეცნების თეორიას, ეთიკას, ესთეტიკას, ფილოსოფიურ ანთროპოლოგიას, პოლიტიკურსა და სამართლის ფილოსოფიას. გარდა ამისა, კანტს მნიშვნელოვანი აღმოჩენები ეკუთვნის ბუნების მეცნიერებებშიც, სახელდობრ, ასტრონომიაში.

კანტი გერმანიის ქალაქ კიონიგსბერგში დაიბადა 1724 წელს (ახლა ეს ქალაქი რუსეთის ტერიტორიაზე მდებარეობს და მას კალინინგრადი ჰქვია). ხელმოკლე ოჯახიდან იყო, მაგრამ კარგი განათლების მიღება მოახერხა კიონიგსბერგის უნივერსიტეტში, სადაც გახდა კიდევ პროფესორი. ის არ იყო მოგზაურობის მოყვარული და მშობლიურ ქალაქს თითქმის არ გასცილებია; ცხოვრების მკაცრ წესს მისდევდა და იმდენად ზუსტად იცავდა თავისავე რეჟიმს, რომ მეზობლები საათს ასწორებდნენ, როდესაც ის სახლიდან სასეირნოდ გადიოდა. ისტორიას განსაკუთრებული ძალით შემორჩა კანტის სიტყვები, რომლებიც ბევრს გვეუბნება როგორც მის პიროვნებაზე, ისე – მის ფილოსოფიაზე: „ორი რამ ალავსებს ჩემს სულს სულ უფრო მზარდი განცვიფრებითა და მოწიწებით, რაც უფრო ხშირად და დიდხანს ვფიქრობ მათზე: ვარსკვლავებით მოჭედილი ცა ჩემს ზემოთ და მორალური კანონი ჩემში“.

მის შემოქმედებას ორ ნაწილად ყოფენ: წინარეკრიტიკულად (1770 წლამდე), სანამ ის დიდწილად არსებული ფილოსოფიური სკოლის მიმდინარეობას მიჰყვებოდა და კრიტიკულად (1770 წლიდან ვიდრე მის სიკვდილამდე 1804 წელს), როდესაც კანტმა ფილოსოფიის სხვადასხვა დისციპლინებისათვის სრულიად ახლებული და, შეიძლება ითქვას, რევოლუციური მიდგომა შეიმუშავა. ხშირად მის მიდგომას ფილოსოფიისადმი „კოპერნიკისებურ შემოტრიალებასაც“ უწოდებენ. როგორც კოპერნიკმა დაასაბუთა, რომ მზე კი არ ტრიალებს დედამიწის გარშემო, არამედ, პირიქით, დედამიწა ბრუნავს მზის გარშემო, ასევე კანტმა აჩვენა, რომ ჩვენი შემეცნება უბრალოდ არ შეესაბამება და შეესატყვისება საგნებს; პირიქით, ადამიანის გონებაში ჩადებულია ფორმები, რომლებთან შესაბამისობაშიც მოდიან საგნები, რათა შემეცნების ობიექტებად იქცნენ. ეს უჩვეულო იდეა იყო ფილოსოფიაში, მაგრამ სწორედ ამ იდეამ განსაზღვრა მნიშვნელოვანწილად ფილოსოფიის განვითარება მე-19 და მე-20 საუკუნეებში.

„რა არის განმანათლებლობა“ მცირე ზომის, მაგრამ უაღრესად გავლენიანი ტექსტია. ის 1784 წელს გამოქვეყნდა ბერლინის ერთ-ერთ ჟურნალში, როგორც პასუხი ამავე ჟურნალში გერმანელი პროტესტანტი პასტორის მიერ დასმულ შეკითხვაზე, თუ რას წარმოადგენდა განმანათლებლობა. უფრო კონკრეტულად, სასულიერო პირს აინტერესებდა, უნდა დამორჩილებოდა თუ არა მღვდელი თავისი ეკლესიის დოგმებს. კანტი ერთადერთი არ ყოფილა, ვინც ამ შეკითხვას პასუხი გასცა. ცოტა უფრო ადრე იმავე ჟურნალში გამოქვეყნდა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გერმანელი განმანათლებლის, მოსე მენდელსონის (1729-1786) ტექსტი ამავე თემაზე. მაგრამ კანტის მოკლე ტრაქტატი აღმოჩნდა ყველაზე დასამახსოვრებელი განაზრება განმანათლებლობის თემის შესახებ იმდროინდელ ევროპაში.

განმანათლებლობა ეპოქაა, რომელსაც მეორენაირად „გონების ხანასაც“ უწოდებენ. მე-16 და მე-17 საუკუნეებში დაწყებულმა მეცნიერულმა რევოლუციამ თან მოიტანა არა მხოლოდ ახალი ცოდნა (ამ რევოლუციის ორი ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია გალილეოსა და ნიუტონის მიერ ფიზიკის სფეროში გაკეთებული აღმოჩენები), არამედ გონების აქამდე არნახული რწმენა. პოპულარული გახდა აზრი, რომლის მიხედვითაც პროგრესი და განვითარება სწორედ გონების მიერ აღმოჩენილი კანონების შესაბამისად უნდა ყოფილიყო მიღწეული. განმანათლებლობის ეპოქის მოაზროვნები, როგორებიც იყვნენ ვოლტერი, დიდრო, ჰოლბახი, დ'ალამბერი და სხვები, ებრძოდნენ გამეფებული არცოდნის სიბნელეს, ობსკურანტიზმს, ცრურწმენებს, ცდილობდნენ განათლებისა და კულტურის გავრცელებას. მათი მოძრაობა მიმართული იყო საზოგადოებაში ტოლერანტობის, თავისუფლებისა და თანასწორობის ღირებულებების დამკვიდრებაზე.

განმანათლებლური მოძრაობის წარმომადგენლები ჰუმანისტები იყვნენ, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ისინი ადამიანს სამყაროს ცენტრში აყენებდნენ, ადამიანში ყველაზე მნიშვნელოვან უნარად კი ისინი გონებას მიიჩნევდნენ. სწორედ აქედან მომდინარეობდა მათი ინტერესი გონებისა და გონებით მოპოვებული ცოდნის განვითარებისადმი.

განმანათლებლობა საერთოევროპული მოვლენა იყო. მისი ძლიერი გამოვლინებები გვხვდება მე-18 საუკუნის შოტლანდიაში, ინგლისში, საფრანგეთში, იტალიასა და სხვა ქვეყნებში. გერმანიაში განმანათლებლური მოძრაობა დაახლოებით 1720-იანი წლებისათვის დაიწყო და 1780-იან წლებამდე გასტანა. ეს იყო ადამიანის გათავისუფლებასა და ემანსიპაციაზე მიმართული რაციონალისტური მოძრაობა, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზანი იყო „ბუნებრივი რელიგიის“ კონცეფციის წინ წამოწევა და დაცვა, რელიგიისა, რომელიც თავისუფალი იქნებოდა დოგმებისაგან და დაფუძნებული იქნებოდა ტოლერანტობის იდეაზე. ბუნება, ადამიანი და გონება ამ მოძრაობის სამი ძირითადი ცნებაა. ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, გერმანიაშიც განმანათლებლობა იცავდა განათლების, პროგრესისა და მეცნიერების რწმენას.

კანტი ამ განმანათლებლური მოძრაობის ნაწილია, თუმცა მისი ფილოსოფიური შემოქმედება ბევრად უფრო ფართოა, ვიდრე ამ მოძრაობის საზღვრები.

„რა არის განმანათლებლობა“ კანტის მიერ განმანათლებლობის ფენომენის მოაზრების მცდელობაა, რომელიც სამაგალითო გახდა მომდევნო პერიოდებისთვის. კანტის განსაზღვრება, რომლის მიხედვითაც განმანათლებლობა არის „ადამიანის გამოსვლა უმწიფრობიდან, რომელიც მისივე ბრალია“ გახდა ფრთიანი ფრაზა, რომელსაც დღესაც ბევრი აციტირებს და იყენებს.

უმწიფარი ადამიანი ისაა, ვინც ვერ და არ იყენებს თავის გონებას, შიშისა და გაბედულების არქონის გამო. ამიტომ ის თავად არის პასუხისმგებელი თავის უმწიფრობაზე. ზოგიერთს ურჩევნია, „მეურვეთა“ (რომლებიც პოლიტიკური და რელიგიური ძალაუფლების მფლობელები არიან) კონტროლს ქვეშ დარჩეს, რადგან ფიქრობს, რომ მორჩილება ბუნებრივი მდგომარეობაა. თავად მეურვეებსაც არ აქვთ სურვილი, შეუწყონ ხელი დაქვემდებარებულთა გათავისუფლებასა და ემანსიპაციას.

საჭიროა კოლექტიური გათავისუფლება და ემანსიპაცია იმისათვის, რომ ადამიანი ზრდასრული გახდეს ანუ თავისი განსჯის გამოყენება შეძლოს. მაგრამ ამისათვის საჭიროა არსებობდეს გონების საჯარო გამოყენების შესაძლებლობა. გონების საჯარო გამოყენება კანტისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე გონებისავე კერძო გამოყენება. რაშია განსხვავება? როდესაც ოფიცერი მთავარსარდლის ბრძანებას ასრულებს, მას არ აქვს უფლება, დაიწყოს მსჯელობა, რამდენად სწორია ეს ბრძანება და რამდენად მიზანშეწონილია მისი შესრულება. მაგრამ თუ ოფიცერი მოინდომებს მეცნიერული ნაშრომის გამოქვეყნებას, სადაც გაანალიზებს ომის მსვლელობისას მთავარსარდლის მიერ დაშვებულ შეცდომებს, მას ამის სრული უფლება ექნება და სწორედ ეს იქნება გონების საჯარო მოხმარება. მეორე მაგალითი: მოქალაქეს არ აქვს უფლება, არ გადაიხადოს გადასახადები, თუნდაც მათ უსამართლოდ თვლიდეს. მაგრამ მას უნდა ჰქონდეს უფლება, გააკრიტიკოს არსებული საგადასახადო სისტემა საჯაროდ. სწორედ ეს კრიტიკა იქნება გონების საჯარო გამოყენება.

განმანათლებლობის ეპოქა კანტისათვის ერთი ეტაპია ნამდვილი განათლებისა და განათლებულობისაკენ მიმავალ გზაზე. ესაა ეტაპი, რომელზეც განათლებული მონარქი (პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II, 1712-1786) არ აბრკოლებს საჯარო დისკუსიას, ხოლო საჯარო დისკუსიაში ჩართული ინტელექტუალები ეჭვქვეშ არ აყენებენ პოლიტიკური ძალაუფლების მფლობელის ბრძანებების შესრულების მიზანშეწონილობას. კანტი ევოლუციური განვითარების მომხრეა და არ ემხრობა რევოლუციური ძვრების იდეას. მისი აზრით, თავისუფლების დამყარებისათვის საზოგადოებაში წელი, თანდათანობითი განვითარება უფრო სასარგებლოა, ვიდრე ტირანიის ძალადობრივი დამხობა, რაც მხოლოდ სხვა ტირანიას მოიტანს შედეგად. აქედან - კანტის განსაკუთრებული ყურადღება აზროვნების, განათლების, საჯარო სივრცის მიმართ, რომლებმაც ეს ევოლუციური განვითარება უნდა გამოიწვიონ.

საინტერესო ფაქტია, რომ ასეთი ზომიერი პოლიტიკის მომხრე კანტი უაღრესად რადიკალური და რევოლუციური ფილოსოფიის შემქმნელი იყო.

პასუხი შეპითხვაზე: რა არის განმანათლებლობა?

განმანათლებლობა – ესაა ადამიანის გამოსვლა უმწიფრობიდან, რომელიც მისივე ბრალია.¹ უმწიფრობა არის უუნარობა, საკუთარი განსჯა სხვისი ხელმძღვანელობის გარეშე მოიხმარო. უმწიფრობა საკუთარი თავის ბრალია მაშინ, როცა მისი მიზეზი განსჯის ნაკლებობაში კი არა, გადაწყვეტილებისა და სიმამაცის არქონაში ძევს. Sapere Aude! გაბედე საკუთარი განსჯის გამოყენება!² – ესაა განმანათლებლობის ლოზუნგი.

სიზარმაცე და სილაჩრე – ესაა მიზეზები, რომელთა გამოც ადამიანთა დიდი ნაწილი, მას შემდეგ, რაც ბუნებამ ისინი კარგა ხნის წინ გაათავისუფლა უცხო ხელმძღვანელობისგან, მიუხედევად ამისა, მთელი ცხოვრება უმწიფრად რჩება; და რომელთა გამოც ამ ადამიანთა მეურვეებად აღვილად იქცევიან ხოლმე სხვები. უმწიფრობაში ყოფნა ძალზე კომფორტულია. თუ მაქვს წიგნი, რომელიც განსჯას შემიძვლის, მოძღვარი, რომელიც სინდისის მაგივრობას გამიწევს, ექიმი, რომელიც ღიეტას ჩემს მაგივრად განსაზღვრავს და ა. შ. – მაშინ საკუთარი ძალისხმევა აღარ მჭირდება. არ მჭირდება აზროვნება, თუ შემიძლია ფულის გადახდა – სხვები ჩემს მაგივრად შეასრულებენ მოსაბეზრებელ სამუშაოს. მეურვეები, რომლებმაც ასე კეთილად აიღეს საკუთარ თავზე ზედამხედველობის საქმე, იმაზე ზრუნავენ, რომ ადამიანთა უდიდესმა ნაწილმა (მათ შორის მთელმა მშვენიერმა სქესმა) ეს რთული ნაბიჯი სიმწიფისკენ საშიშადაც ჩათვალოს. მას შემდეგ, რაც მეურვეებმა საკუთარ შინაურ პირუტყვს ჯერ ქკუა გამოაცალეს და საგულდაგულოდ უზრუნველყვეს, რომ ეს მშვიდი არსებანი ერთ ნაბიჯსაც კი ვერ გადადგამენ საბავშვო ეტლის გარეშე, რომელშიც ჩაკეტილები არიან – ყოველივე ამის შემდეგ ისინი მათ საფრთხეს აჩვენებენ, რომელიც ემუქრებათ, თუ მართო გავლას შეეცდებიან. არადა, ეს საფრთხე ასე დიდი სულაც არ არის, რადგან რამდენიმე დაცემით ისინი, საბოლოო ჯამში, სიარულს ისწავლიდნენ. მაგრამ ამ სახის მაგალითი გაუბედავობას იწვევს და ადამიანებს, ჩვეულებრივ, შიშის გამო სხვა მცდელობებზე ხელს აღებინებს.

ასე რომ, ყოველი ცალკეული ადამიანისთვის რთულია, გამოაღწიოს მისთვის ლამის უკვე ბუნებად ქცეული უმწიფრობისგან. მან ეს მდგომარეობა თითქმის უკვე შეიყვარა და თავიდან მართლაც არ ძალუძს საკუთარი განსჯის მოხმარება, რადგან მისთვის არასოდეს მიუციათ ამისი ცდის შესაძლებლობა. დადგენილებები და ფორმულები, მისი ბუნებრივი ნიჭის გონებრივი გამოყენებისა ან, უფრო სწორად, ვერგამოყენების ეს მექანიკური ინსტრუმენტები, მუდმივი

უმწიფრობის ბორკილებია. ისიც, ვინც ამ ბორკილებს მოიშორებს, ყველაზე პატარა ორმოსაც კი არამტკიცე ნახტომით თუ გადაეცლება თავს, რადგან არაა მიჩვეულ თავისუფალ მოძრაობას. ამიტომაც არის მცირე მათი რიცხვი, ვინც საკუთარ გონზე მუშაობით წარმატებას მიაღწიეს უმწიფრობიდან მტკიცე ნაბიჯით გამოღწევის საქმეში.

მაგრამ ის, რომ საზოგადოებამ საკუთარი თავი გაანათლოს, უფროა შესაძლებელი; მეტიც, თუ მას თავისუფლება მიეცემა, ეს თითქმის გარდაუვალია. ყოველთვის გამოჩნდება რამდენიმე დამოუკიდებლად მოზროვნე, მათ შორის დიდი მასების მეურვეებად დაყენებულთა შორის, რომლებიც, მას შემდეგ რაც თავად გადაადგებიან უმწიფრობის უღელს, ირგვლივაც გაავრცელებენ საკუთარი ღირებულებისა და თითოეული ადამიანის დამოუკიდებელი აზროვნებისაკენ მოწოდების გონიერი დაფასების სულისკვეთებას. განსაკუთრებით გასათვალისწინებელი აქ შემდეგია: ის საზოგადოება, რომელსაც მათ მანამდე უღელი დაადგეს, ამის შემდეგ მათვე აიძულებს ამ უღელქვეშ დარჩენას, თუ ამისკენ მას ზოგიერთი ის მეურვე წააქეზებს, რომელსაც თავად განათლება არ ძალუძს; აი, ასე საზიანოა წინარესჯების³ გავრცელება, რადგან ისინი საბოლოოდ საკუთარ შემქმნელებზე ან მათ მემკვიდრეებზე იძიებენ შურს. ამიტომ საზოგადოება მხოლოდ ნელ-ნელა შეიძლება განმანათლებლობას მიუახლოვდეს. რევოლუციით ალბათ შეიძლება პიროვნული დესპოტიისა და მოგებასა ან ბატონობაზე მიმართული ჩაგვრის დამხობა, მაგრამ არასოდეს – აზროვნების წესის ნამდვილი რეფორმა; ახალი წინარესჯები, ზუსტად ისევე, როგორც ძველები, დიდი უგონო მასის დასაბმელ ღვედად იქცევა.

ამ განმანათლებლობისთვის მხოლოდ თავისუფლებაა საჭირო, თანაც ყველაზე უწყინარი მათ შორის, რასაც თავისუფლება შეიძლება ეწოდოს, კერძოდ კი: თავისუფლება საკუთარი განსჯის საჯარო მოხმარებისა ყველა საკითხში. არადა, ყველა მხრიდან ეს მესმის: „ნუ მსჯელობთ!“ ოფიცერი ამბობს: „ნუ მსჯელობთ, ივარჯიშეთ!“ ფინანსთა სამინისტროს მრჩეველი: „ნუ მსჯელობთ, გადაიხადეთ!“ სასულიერო პირი: „ნუ მსჯელობთ, იწამეთ!“ (მსოფლიოში მხოლოდ ერთადერთი მმართველი ამბობს: „იმსჯელებთ, რამდენიც გინდათ და რაზეც გინდათ, ოღონდ დამმორჩილდით!“) აქ ყველგან თავისუფლების შეზღუდვას აქვს ადგილი. მაგრამ რომელი შეზღუდვაა საზიანო განმანათლებლობისთვის, ხოლო რომელი – არათუ საზიანო, არამედ სასარგებლოც კი? – ჩემი პასუხია: საკუთარი გონების საჯარო მოხმარება ყოველთვის თავისუფალი უნდა იყოს და მხოლოდ მას შეუძლია ადამიანებს შორის განმანათლებლობა მოიტანოს; ხოლო გონების კერძო მოხმარება შეიძლება ხშირად ძალზედაც შეიზღუდოს და ამით განმანათლებლობის პროგრესი დიდად არ დაბრკოლდება. საკუთარი გონების საჯარო მოხმარებაზე საუბრისას ვგულისხმობ გონების ისეთ გამოყენებას, რომელსაც მიმართავს ადამიანი, როგორც მეცნიერი, მთელი მკითხველი საზოგადოების წინაშე. კერძო მოხმარებას კი იმას ვუწოდებ, რომელსაც მან შეიძლება მიმართოს მასზე მინდობილ სამოქალაქო პოსტსა ან თანამდებობაზე საკუთარი გონების გამოყენებისას. ზოგიერთი

საქმისათვის, რომელიც საზოგადო ერთობის ინტერესის გამო იწარმოება, აუცილებელია მექანიზმი, რომლის დახმარებითაც საზოგადო ერთობის ესა თუ ის წევრი მხოლოდ და მხოლოდ პასიურად მოიქცევა, რათა ამ ხელოვნური ერთსულოვნებით ხელისუფლებამ ისინი საჯარო მიზნებზე მიმართოს ან, ყველაზე მცირე, ხელი ააღებინოს მათ ამ მიზნების განადგურებაზე. აქ, რასაკვირველია, მსჯელობა არაა ნებადართული; აქ საჭიროა დამორჩილება. მაგრამ რამდენადაც მანქანის ეს ნაწილი საკუთარ თავს ამავდროულად მთელი საზოგადო ერთობის, თავად მსოფლიო მოქალაქეთა საზოგადოების წევრად განიხილავს – ესე იგი მეცნიერის ხარისხში, რომელიც, საკუთარ განსჯაზე დაყრდნობით, საზოგადოებას ნაწერებით მიმართავს – მას, ცხადია, შეუძლია მსჯელობა იმის გარეშე, რომ ამით იმ საქმეებს მიადგეს ზიანი, რომლებშიც იგი ნაწილობრივ, როგორც პასიური წევრი, არის ჩართული. ძალიან მკაცრად იქნებოდა, თუ ოფიცერი, რომელსაც ზემდგომი ბრძანებას მისცემს, სამსახურისას ამ ბრძანების მიზანშეწონილობისა და სარგებლიანობის შესახებ დაიწყებდა აზრების გამოთქმას; ის უნდა დამორჩილდეს. მაგრამ სამართლიანად ვერ აუკრძალავ მას, როგორც მეცნიერს, სამხედრო სამსახურის შეცდომების შესახებ შეხედულებების გამოთქმას და მათ საზოგადოების სამსჯავროზე გამოტანას. მოქალაქე ვერ იტყვის უარს მასზე დაკისრებულ გადასახადთა გადახდაზე; მეტიც, გადასახადების კანდიდირი კრიტიკა (რომელმაც შესაძლოა საზოგადო დაუმორჩილებლობა გამოიწვიოს) შეიძლება დაისაჯოს, როგორც სკანდალი. მაგრამ იგივე ადამიანი არ ეწინააღმდეგება მოქალაქის ვალდებულებას, თუ ის, როგორც მეცნიერი, ამ გადასახადების შემოღების შეუფერებლობისა და, თუნდაც, უსამართლობის წინააღმდეგ საჯაროდ გამოთქვამს საკუთარ აზრს. ასევე, სასულიერო პირი ვალდებულია, საკუთარ კათაკმევლებსა და მრევლს იმ ეკლესიის სიმბოლოს მიხედვით უქადაგოს, რომელშიც მსახურობს, რადგან სწორედ ამ პირობით იქნა ის მიღებული სამსახურში. მაგრამ, როგორც მეცნიერს, მას სრული თავისუფლება აქვს – მეტიც, მოწოდებულიც კია – ყველა თავისი კარგად აწონილ-დაწონილი და კეთილად განზრახული აზრი, როგორც ამ სიმბოლოს შეცდომებისა, ისე რელიგიისა და ეკლესიის საქმეების უკეთ მოწყობის შესახებ, საზოგადოებას გაუზიაროს. აქ არაფერია ისეთი, რამაც შეიძლება მისი სინდისი შეაწუხოს. მართლაც, რასაც ის საკუთარი, როგორც ეკლესიის მსახურის, მოვალეობის მიხედვით ასწავლის, მას ის როგორც რაღაც ისეთს წარმოადგენს, რისი სწავლებაც არ შეუძლია საკუთარი ნება-სურვილისამებრ; ის მან უნდა გადმოსცეს, როგორც სხვისი მითითებისა და სხვისი სახელის შესაბამისად მოქმედმა. ის იტყვის: „ჩვენი ეკლესია ამასა და ამას ასწავლის; ესაა საბუთები, რომლებსაც ის იყენებს.“ ამის შემდეგ მას საკუთარი მრევლისთვის გამოაქვს ყველა პრაქტიკული სარგებელი იმ დებულებებიდან, რომლებზეც თვითონ მთელი დარწმუნებულობით ხელს ვერ მოაწერდა, მაგრამ რომელთა ქადაგებასაც ხელი შეუძლია მოჰკიდოს, რადგან სულაც არაა გამორიცხული, რომ მათში ჭეშმარიტება იმალებოდეს, ან, ყოველ შემთხვევაში, მათში არაფერი მოინახება შინაგანი რელიგიის საწინააღმდეგო. იმიტომ, რომ რამე ასეთი საწინააღმდეგოს აღმოჩენა თუ დაიჯე-

რა, მაშინ მას არ შეეძლება სინდისიერად შეასრულოს საკუთარი სამსახური და ის უნდა დატოვოს. მაშასადამე, გონების გამოყენება, რომელსაც მღვდელი საკუთარი მრევლის წინაშე მიმართავს, მხოლოდ კერძო გამოყენებაა, რადგანაც, რამდენადაც დიდი არ უნდა იყოს ეს მრევლი, გამოყენება მაინც შინაურობაში ხდება; ამის გათვალისწინებით, მღვდელი არაა თავისუფალი და არც შეიძლება იყოს, რადგან ის სხვის დავალებას ასრულებს. ამის საპირისპიროდ, მეცნიერი – როგორც სასულიერო პირი საკუთარი გონების საჯარო გამოყენებისას, რომელიც ნაწერებით საკუთრივ საზოგადოებას, ანუ მსოფლიოს ესაუბრება – ფლობს შეუზღუდავ თავისუფლებას, გამოიყენოს საკუთარი გონება და საკუთარი სახელით ილაპარაკოს. ხალხის მეურვეები (სასულიერო საქმეებში) თავად უმწიფრები რომ უნდა იყვნენ – ეს უაზრობაა, რომელიც უაზრობათა უკვდავყოფას ნიშნავს.

მაგრამ ხომ არ უნდა ჰქონდეს უფლება სასულიერო პირთა გარკვეულ საზოგადოებას, მაგალითად ეკლესიის კრებას, რომ ფიცით გარკვეულ უცვლელ სიმბოლოზე შეთანხმდეს, რითაც უწყვეტ მეურვეობას მიაღწევს ყველა საკუთარ წევრზე, მათი საშუალებით – ხალხზე და ამ მეურვეობას სამარადისოდ გახდის? ჩემი პასუხია: ეს სრულიად შეუძლებელია. ასეთი ხელშეკრულება, რომელსაც ადამიანთა მოდგმის შემდგომი განმანათლებლობის სამუდამოდ შესაჩერებლად დადებდნენ, სრულიად ბათილი და ძალადაკარგული იქნებოდა, თუნდაც უმაღლესი ხელისუფლების, პარლამენტებისა და ყველაზე საზეიმო სამშვიდობო შეთანხმებების მიერ იყოს დადასტურებული. ერთ ეპოქას არ შეუძლია შეთანხმდეს და დაიფიცოს, რათა მისი მომდევნო ეპოქა ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდეს, რომელშიც შეუძლებელი იქნება შემეცნება (პირველ რიგში, ყველაზე აუცილებელი) გაფართოვდეს, შეცდომებისაგან გაიწმინდოს და განმანათლებლობის საქმეში წინ წაიწიოს. ეს იქნებოდა დანაშაული ადამიანის ბუნების წინააღმდეგ, რომლის პირველადი განსაზღვრება სწორედ ამ წინსვლაში მდგომარეობს; ხოლო შთამომავლებს სრული უფლება აქვთ, უარყონ ის გადაწყვეტილებები, რომლებიც უკანონოდ და დანაშაულებრივად იქნა მიღებული. კრიტიკიუმი ყოველივე იმისა, რაც ხალხს როგორც კანონი შეიძლება დაეწესოს, შემდეგ შეკითხვაშია: დაუწესებდა თუ არა ხალხი ამ კანონს საკუთარ თავს? ეს კანონი შესაძლებელი იქნებოდა, უკეთესის მოლოდინში, განსაზღვრული მოკლე დროით, რათა გარკვეული წესრიგი ყოფილიყო შემოტანილი: ყოველ მოქალაქეს, უპირველეს ყოვლისა, სასულიერო პირს, ექნებოდა ნებართვა, მეცნიერის ხარისხში საჯაროდ ე. ი. საკუთარი ნაწერებით, თანამედროვე მოწყობის შეცდომებზე აზრი გამოთქვას, მაგრამ შემოტანილი წესრიგი იქამდე შენარჩუნდებოდა, სანამ ამ ვითარებების შესახებ ცოდნა საჯაროდ იმდენად არ გავრცელდებოდა და ცხადი არ გახდებოდა, რომ მოქალაქეები საკუთარი ხმების გაერთიანებით (თუმცა არა ყველასი) ტახტს წინადადებით მიმართავდნენ, ის მრევლნი მიეღო დაცვის ქვეშ, რომლებიც უკეთესი გაგების შესახებ საკუთარი წარმოდგენების შესაბამისად გაერთიანდნენ შეცვლილი რელიგიური მოწყობისათვის, იმის გარეშე, რომ მათ შეუშალონ ხელი, ვისაც ძველ წესზე დარჩენა სურს. მაგრამ სრულიად დაუშვებელია შეთანხმება –

თუნდაც ერთი ადამიანის ცხოვრების მანძილზე – მუდმივ, არავისგან საჯაროდ ეჭვქვეშ დაყენებად რელიგიურ მოწყობაზე და ამით კაცობრიობის სრულყოფის საქმეში წინსვლის ერთი ეპოქის განადგურება და მისი ქცევა შთამომავლობისათვის უნაყოფოდ და საზიანოდაც კი. ადამიანს შეუძლია საკუთარი თავისთვის – და ისიც მხოლოდ გარკვეული დროით – გადადოს განათლება იმის შესახებ, რაც უნდა იცოდეს; მაგრამ მისი უკუგდება, გინდა საკუთარი თავისთვის და გინდაც – შთამომავლობისათვის ნიშნავს კაცობრიობის წმინდა უფლებების შელახვასა და ფეხით გათელვას. ის, რისი დაწესების უფლებაც საკუთარი თავისთვის ხალხსაც კი არ აქვს, კიდევ უფრო ნაკლებად შეიძლება მონარქმა დაუწესოს ხალხს, რადგან მონარქის საკანონმდებლო ავტორიტეტი სწორედ იმას ეფუძნება, რომ ის ხალხის მთელს ნებას საკუთარში აერთიანებს. თუ ის მხოლოდ იმას აქცევს ყურადღებას, რომ ყოველი ჭეშმარიტი თუ წარმოსახვითი გაუმჯობესება სამოქალაქო წესრიგთან თანხმობაში იყოს, მას შეუძლია საკუთარ ქვეშევრდომებს მისცეს საშუალება, თავად გადაწყვიტონ, რისი გაკეთება სურთ სულის გადარჩენისათვის; მას ეს საერთოდ არ ეხება. მისი საქმეა უზრუნველყოს, რომ ერთი მეორეს ძალადობრივად არ აბრკოლებდეს, რომ მთელი საკუთარი უნარით ამ გადარჩენის განსაზღვრასა და მიღწევაზე იმუშავოს. ის თავად აყენებს ზიანს საკუთარ სიდიადეს, როდესაც ამ სფეროში ერევა და ნაწერებს, რომლებშიც მისი ქვეშევრდომები საკუთარ აზრებში გარკვევას ცდილობენ, მთავრობის ზედამხედველობას უქვემდებარებს – მაშინაც, როდესაც ის ამას საკუთარი მაღალი გაგებით აკეთებს და საყვედურს იმსახურებს, რომლის მიხედვითაც *Caesar non est supra grammaticos*⁴; განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც თავის უმაღლეს ძალაუფლებას იმდენად ამცირებს, რომ მხარს უჭერს საკუთარ სახელმწიფოში ზოგიერთი ტირანის სასულიერო დესპოტიზმს თავისი სხვა ქვეშევრდომების წინააღმდეგ.

როდესაც ამის შემდეგ კითხვა დაისმის: ვცხოვრობთ თუ არა ახლა ჩვენ განათლებულ ეპოქაში? პასუხი ასეთია: არა, მაგრამ ჩვენ ვცხოვრობთ განმანათლებლობის ეპოქაში. ჯერ კიდევ ძალიან ბევრი აკლია იქამდე, რომ ადამიანებს ჰქონდეთ იმისი უნარი, რელიგიურ საკითხებში საკუთარი განსჯა სანდოდ და სწორად მოიხმარონ სხვისი ხელმძღვანელობის გარეშე. ოღონდ ცხადი ნიშნები გვაქვს იმისა, რომ ახლა მათ წინაშე ეს ველი თავისუფალი დამუშავებისათვის გაიხსნა და ზოგადი განმანათლებლობის – ანუ უმწიფრობიდან გამოსვლის, რომელში ყოფნაც ადამიანების ბრალია – დაბრკოლებები მცირდება. ამ აზრით ეს ეპოქა განმანათლებლობის ეპოქაა ანუ ფრიდრიხის საუკუნეა.⁵

მეფე, რომელიც უღირსად არ მიიჩნევს იმის თქმას, რომ თავის მოვალეობად მიაჩნია, რელიგიის სფეროში ადამიანებს არაფერი დაუწესოს და მათ აქ სრულ თავისუფლებას ანიჭებს, და რომელიც, შესაბამისად, საკუთარ თავთან მიმართებაში ტოლერანტობის ქედმაღლურ სახელს⁶ უარყოფს, თავად არის განათლებული და იმსახურებს იმას, რომ მადლიერმა თანამედროვეებმა და შთამომავლობამ შეაქონ, როგორც ის, ვინც ადამიანის გვარი პირველმა – ყოველ შემთხვევაში, ხელისუფლების მხრიდან – უმწიფრობიდან გამოიყვანა და თითოეულს თავისუფ-

ლება მისცა, სინდისის საქმეებში საკუთარი გონება მოიხმაროს. მისი მმართველობისას პატივსაცემ სასულიერო პირებს შეუძლიათ, საკუთარი თანამდებობის მოვალეობისათვის ზიანის მიყენების გარეშე, რწმენის მიღებული სიმბოლოსგან აქა-იქ განსხვავებული დასკვნები და შეხედულებები მეცნიერის ხარისხში თავისუფლად და საჯაროდ დადონ მსოფლიოს სამსჯავროზე; კიდევ უფრო მეტად კი მათ, ვინც თანამდებობრივი მოვალეობით არაა შეზღუდული. თავისუფლების ეს სული იქაც კი ვრცელდება, სადაც მას იმ მთავრობათა გარეგან დაბრკოლებებთან უხდება ბრძოლა, რომლებსაც საკუთარი ფუნქცია ვერ გაუგიათ. რადგან ის ანათებს, როგორც მაგალითი იმისა, რომ თავისუფლების არსებობა საჯარო სიმშვიდისა და საზოგადოების ერთიანობის შესახებ წუხილს სულაც არ უნდა იწვევდეს. ადამიანები თანდათანობით თვითონვე ახერხებენ სიუხნემის მდგომარეობიდან გამოსვლას, თუ მათ განზრახ გამოგონილი ხერხებით არ აიძულებენ, მასში დარჩნენ.

განმანათლებლობის – ანუ ადამიანის გამოსვლისა უმწიფრობიდან, რომელიც მისივე ბრალია – მთავარ საკითხად რელიგიის სფერო მივიჩნიე, რადგან ხელოვნებათა და მეცნიერებებთან დაკავშირებით ჩვენს მმართველებს არ აქვთ ინტერესი, მეურვეების როლის შეასრულონ; გარდა ამისა, ეს უმწიფრობა ყველაზე უფრო საზიანო და ღირსების შემლახველია. მაგრამ სახელმწიფოს მეთაურის აზროვნების წესი, რომელიც რელიგიურ განმანათლებლობას უწყობს ხელს, კიდევ უფრო შორს მიდის და ხვდება: თავად კანონმდებლობასთან მიმართებაშიც უსაფრთხოა საკუთარი ქვეშევრდომებისათვის იმისი უფლების მიცემა, რომ საკუთარი გონება საჯაროდ გამოიყენონ და საკუთარი აზრები კანონების უკეთესი ჩამოყალიბების შესახებ, ან თუნდაც თამამი კრიტიკა უკვე არსებული კანონებისა, სამყაროს საჯაროდ გაუზიარონ; ჩვენს თვალწინ ბრწყინვალე მაგალითი გვაქვს, რომელთან მიმართებაშიც არცერთ მონარქს არ გადაუჭარბებია მისთვის, ვისაც ჩვენ პატივს მივაგებთ.

მაგრამ მხოლოდ მას, ვისაც, თავად განათლებულს, აჩრდილების არ ეშინია, მაგრამ, ასევე, კარგად დისციპლინირებული მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰყავს საზოგადოებრივი მშვიდობის დასაცავად, შეუძლია თქვას, რასაც ვერ ბედავს რესპუბლიკა: „იმსჯელეთ, რამდენიც გინდათ და რის შესახებაც გინდათ; მაგრამ დამმორჩილდით!“ აქ თავს ავლენს ადამიანთა საქმეების უცნაური და მოულოდნელი მიმდინარეობა; როგორც სხვა შემთხვევებში, როდესაც მას მთლიანობაში ვუყურებთ, მასში თითქმის ყველაფერი პარადოქსულია. სამოქალაქო თავისუფლების უფრო დიდი ხარისხი ხალხის სულის თავისუფლებისათვის სასარგებლო ჩანს, მაგრამ ამავდროულად მას გადაულახავ საზღვრებს უწესებს; თავისუფლების უფრო ნაკლები ხარისხი კი მას უქმნის სივრცეს, რომ მთელი თავისი ძალით გავრცელდეს. მას შემდეგ, რაც ბუნება ამ მაგარი გარსისგან მარცვალს გამოათავისუფლებს, რომელზედაც ის ყველაზე ნაზად ზრუნავს, კერძოდ კი თავისუფალი აზროვნებისაკენ მიდრეკილებასა და მოწოდებას, ეს უკანასკნელი ჯერ ხალხის გრძნობებზე ახდენს უკუგავლენას (რის შედეგადაც ხალხი მეტად

და მეტად იძენს თავისუფლად მოქმედების უნარს) და, საბოლოოდ, თავად მმართველობის პრინციპებზეც – მმართველობისა, რომელიც საკუთარი თავისათვის სასარგებლოდ მიიჩნევს, ადამიანს, ვინც უკვე მეტია, ვიდრე მანქანა, მისი ღირსების შესაბამისად მოექცეს.

ბანმართებები

1. როდესაც „უმწიფრობასა“ და „მეურვეებზე“ საუბრობს, კანტი, სავარაუდოდ, მიუთითებს პავლეს წერილზე გალატელთა მიმართ (4, 1-2): „ვიდრე მემკვიდრე ყრმაა, არაფრით არ განიჩრევა მონისგან, თუმცა ყველაფრის ბატონ-პატრონია. არამედ, მამის მიერ მიჩენილ დრომდე, მზრუნველებსა და მეურვეებს ემორჩილება“. „უმწიფრობის“ შესატყვისი გერმანული ტერმინი unmündig მოდის სიტყვიდან Mund (პირი) და გულისხმობს ადამიანს, რომელსაც საკუთარი სახელით ლაპარაკი შეუძლია. „მეურვე“ გერმანულად არის Vormünder, ანუ ის, ვინც სხვის მაგივრად, სხვისი სახელით ლაპარაკობს.
2. ესაა ციტატა ჰორაციუსის „ეპისტოლეებიდან“ (I, 2, 40).
3. „წინარესჯა“ – ესაა თარგმანი გერმანული სიტყვისა Vorurteil (ლათინური preiudicium, ინგლისური prejudice), რომელიც რომაულ სამართალში აღნიშნავდა წინასწარ განაჩენს, ხოლო მოგვიანებით, განსაკუთრებით განმანათლებლობის ეპოქაში, გამოიყენებოდა ტრადიციიდან მიღებული მსჯელობების აღსანიშნავად, რომლებიც ხელს უშლიდნენ თვითმყოფად აზროვნებას. „წინარესჯა“ დღეს გამოიყენება წინასწარი განწყობის, სტერეოტიპის, ნეგატიური დამოკიდებულების აზრით, რომელიც არაა გაცნობიერებული და გააზრებული.
4. (ლათ.) კეისარი არ დგას გრამატიკოსებზე მაღლა.
5. იგულისხმება ფრიდრიხ II, პრუსიის მეფე.
6. ტოლერანტობას კანტი „ქედმაღლურ სახელს“ იმიტომ კი არ უწოდებს, რომ თავად არატოლერანტულ მსოფლხედველობას ემხრობა, არამედ იმიტომ, რომ მისი გადმოსახედვად უცხო რელიგიის წარმომადგენლის შეწყნარება და ატანა მაინც გულისხმობს საკუთარი რელიგიის უპირატეს მდგომარეობაში ჩაყენებას. მონარქი ტოლერანტული მაშინაა, როდესაც ის უპირატესებას ანიჭებს ერთ რელიგიას, მაგრამ შეიწყნარებს სხვა რელიგიებსაც. ამის საპირისპიროდ, განათლებული მონარქი საერთოდ არ უნდა ერეოდეს რელიგიის საქმეებში. ამ შემთხვევაში მას არც ტოლერანტობის „ქედმაღლური სახელი“ დასჭირდება.